

УДК 330.111.62:620.9

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ КОРПОРАТИВНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЦІ

К.В. Ущатовський, к.е.н.

Харківський національний університет радіоелектроніки, Харків, Україна

Ущатовський К.В. Інституціональне середовище корпоративних взаємодій у вітчизняній електроенергетиці.

У статті проаналізовано особливості інституціонального середовища, у якому відбуваються корпоративні взаємодії у вітчизняній електроенергетичній галузі. Виявлено та систематизовано інституціональні фактори, які деструктивно впливають на реалізацію корпоративних прав (концентрацію власності у вузького кола осіб, створення інститутів перерозподілу фінансових потоків від державного до приватного сектору електроенергетики). Визначено механізм цього впливу. Оцінено його наслідки для розвитку державних енергетичних підприємств.

Ключові слова: корпоративні права, електроенергетика, ринок електроенергії

Ущатовский К.В. Институциональная среда корпоративных взаимодействий в отечественной электроэнергетике.

В статье проанализированы особенности институциональной среды, в которой осуществляются корпоративные взаимодействия в отечественной электроэнергетической отрасли. Выявлены и систематизированы институциональные факторы, деструктивно влияющие на реализацию корпоративных прав (концентрация собственности у узкого круга лиц, создание институтов перераспределения финансовых потоков от государственного к частному сектору электроэнергетики). Определен механизм этого влияния. Оценено его последствия для развития государственных энергетических предприятий.

Ключевые слова: корпоративные права, электроэнергетика, рынок электроэнергетики

Ushchapovskiy K.V. Institutional environment of corporate interactions in national power industry.

The features of the institutional environment in which corporate interaction occurring in the national power industry have been analyzed in the paper. Institutional factors that affect destructively on the corporate rights implementation are founded and systematized (ownership concentration in a narrow circle of people, creating institutions redistribution of financial flows from the public to the private sector electricity). The mechanism of this influence is determined. Its consequences for the development of state-owned energy enterprises are estimated.

Keywords: corporate law, power industry, electricity market

Ефективність обраної стратегії розвитку будь-якого підприємства суттєво залежить від її відповідності інституціональним обмеженням, які склалися у національній економіці. Адже унікальність та неповторність інституціонального середовища конкретної країни зумовлює численні відмінності в організації бізнесу. Тому при обґрунтуванні стратегії розвитку необхідно оцінити інституціональне середовище корпоративних взаємодій, у тому числі його вплив на реалізацію корпоративних прав.

Особливої значущості ці питання набувають для вітчизняної електроенергетичної галузі, оскільки реформи, які запроваджено у цьому секторі (лібералізація оптового енергоринку, розпродаж енергетичних активів, імовірна корпоративізація крупних державних підприємств) суттєво впливають на господарську поведінку суб'єктів галузі та економічні відносини між ними.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

У вітчизняній економічній науці існує широкий спектр досліджень, присвячених аналізу інституціонального середовища у секторі електроенергетики. Так, С. Пономарьовим визначено особливості інституціоналізації українського енергоринку та розкрито механізм їх впливу на цінову політику паливно-енергетичних підприємств. О. Суходолю запропоновано метод структурного розщеплення процесу управління, використання якого дозволило визначити інституціональні фактори, що гальмують реформування енергоринку, та довести існування інституційних пасток в електроенергетичній галузі, які полягають у відсутності мотивів реформування у енергетичних компаній, споживачів та держави (О. Суходоля, А. Сменковський).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Чимала кількість робіт присвячена дослідженню інституту власності в електроенергетиці (М. Земляний, Л. Климовець та ін.), перспективам лібералізації галузі (І. Коссе, Я. Олійник, Н. Стрельбіцька). Проте вади інституціонального середовища, які ускладнюють реалізацію корпоративних прав, залишаються недостатньо дослідженими.

Метою статті є аналіз особливостей інституціонального середовища, у якому відбуваються корпоративні взаємодії у вітчизняній електроенергетичній галузі; виявлення та систематизація інституціональних факторів, які деструктивно впливають на реалізацію корпоративних прав; визначення механізму цього впливу; оцінка його наслідків для розвитку державних енергетичних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження

Інституціональне середовище, яке склалося у вітчизняному електроенергетичному секторі, доволі специфічне. З одного боку, йому притаманні загальні для вітчизняної господарської системи риси: відставання реальної інституціоналізації від формальної, штучна поява інституту власності, формальний характер процесу корпоративізації, обумовлений неможливістю досягнення її основної мети – акумулювання капіталу, висока ефективність неформальних інститутів. З другого боку, йому властиві зосередження значної частки корпоративних прав в руках держави, активне використання державних інститутів як регулятора господарських процесів в енергетичних корпораціях.

Базовим компонентом інституціонального середовища будь-якої господарської системи виступає інститут власності. Слід зазначити, що інститут власності в електроенергетиці не формувалася історично, а з'явився штучно під час масштабної приватизації колишньої суспільної власності. Соціально-економічними наслідками приватизації в електроенергетиці стали: концентрація власності та зосередження у обмеженої кількості осіб значного «пучка» корпоративних прав, перехід до інсайдерської моделі корпорації. Оцінюючи результати процесу приватизації в електроенергетичній галузі та їх вплив на формування інституціонального середовища корпоративних взаємодій, необхідно звернути увагу на такі моменти.

1) Здійснення приватизації в інтересах вузького кола зацікавлених осіб. У дослідженнях, присвячених перебігу процесів приватизації, неодноразово відмічалось, що механізми її здійснення (штучне доведення до банкрутства та подальший продаж за борги кредиторам за рішенням суду, виведення за межі ринку взаєморозрахунків через застосування бартерних і давальницьких схем, що призводило до втрати підприємствами права розпоряджатися своєю продукцією, визначення умов приватизаційних конкурсів під конкретних інвесторів тощо) перетворили приватизацію на інструмент, яким владні еліти обмежували право доступу до економічної діяльності інших частин суспільства [2, 4]. На думку Д. Нортона, завдяки таким обмеженням створюються умови для отримання та перерозподілу ренти як між членами владних груп, так і між владними групами та іншими членами суспільства [11]. Вилучення енергетичної

ренти та її перерозподіл здійснюється такими способами.

По-перше, шляхом концентрації власності. Монопольне становище багатьох підприємств електроенергетики дозволяє їм перекидати власні витрати на кінцевих споживачів у різних формах: шляхом свідомого завищення компонентів тарифу, закупівель обладнання за завищеними розцінками, завдяки отриманню спеціальних надбавок тощо. Обленерго є регіональними монополістами, фактично гарантованим є збут для компанії, які генерують та постачають електроенергію на оптовий енергоринок за регульованим тарифом. Оскільки попит на електроенергію характеризується низькою еластичністю, споживач змушений оплачувати електроенергію навіть за підвищеними розцінками.

По-друге, концентрація власності сприяє перерозподілу ренти всередині самих домінуючих груп. Так, де-факто монопольне становище компанії Донецької паливно-енергетичної компанії (без відповідного статусу де-юре) дозволяє маніпулювати цінами у конкурентному сегменті оптового ринку електроенергії (ДПЕК контролює 67,1% загального обсягу генерації ТЕС [9]. Відповідно, ціни на електроенергію, вироблену ТЕС, зростають швидше, ніж для інших виробників [12].

По-третє, «близькість» власників енергетичних активів до влади відкриває широкі можливості впливу на державні органи, які здійснюють регулювання цін на електроенергію. Наприклад, «зелені» тарифи на електроенергію перевищують всі інші у 5-20 разів. Причому електроенергія, вироблена сонячними електростанціями, найдорожча у Європі [13]. Держава гарантує, що зелена енергетика має пріоритетне значення в порівнянні з традиційною: визначений гарантований покупець – оптовий ринок електроенергії, який зобов'язаний купувати електроенергію з відновлюваних джерел у повному обсязі. Оптовий ринок у розрахунках за електроенергію віддає перевагу тим виробникам, на яких поширюється законодавство про «зелений» тариф.

У 2013 р. на сонячні електростанції України припадало лише 0,18% від виробленої електроенергії в країні, але їх доходи становили 2,15% від доходів усієї української генерації [13]. Більшість сонячних електростанцій будувалися компанією Activ Solar, власником якої є экс-віце-прем'єр-міністр, колишній секретар РНБО Андрій Ключев. Спроби зменшити «зелений» тариф, здійснені у 2014 р. не дали результату: відповідні законопроекти, подані урядом та Антикорупційним бюро, не пройшли парламентські слухання. Проте, тарифи на електроенергію, вироблену з альтернативних джерел, все ж таки було знижено під тиском Кабінету міністрів України (постанова №589-р від 18 червня 2014 р.).

2) Зосередження значної частки корпоративних прав у державній власності. Здійснивши у декілька етапів розпродаж активів в електроенергетиці, держава все ж таки залишила за собою

значну частку корпоративних прав. Не підлягають приватизації за чинним законодавством ДП «Енергоатом» та ДП «НЕК «Укренерго». У статутному фонді НАК «Енергетична компанія України» сконцентровано «блокуючі» пакети акцій обленерго. По окремих компаніям частка держави навіть перевищує 25%.

Наявність серед власників електроенергетичних активів держави суттєво змінює баланс економічної влади між суб'єктами корпоративних прав. З одного боку, з'являється акціонер, який поєднує права, традиційно розділені між різними суб'єктами, – право на дохід та право на участь в управлінні. Останнє обумовлене специфікою галузі та реалізується шляхом активного втручання держави у процеси ціноутворення на електроенергію або шляхом регулювання обсягів виробництва. Незважаючи на те, що формально суб'єкти цих прав розділені: право на дохід та залишкові права закріплені за одними інститутами (Фондом державного майна, НАК «Енергетична компанія України»), а право на управління – за іншими (колишня НКРЕ, ДП «Енергорінок», ДП «Укренерго»), – реальним носієм усіх прав виступає держава. Поєднання прав посилює позиції держави як власника, зумовлюючи протиріччя між державними інститутами та приватними власниками (політизація господарської діяльності, використання енергетичних підприємств як інструменту забезпечення електоральної підтримки, усунення приватних власників від присвоєння належного їм капіталу).

З другого боку, у вітчизняному інституціональному середовищі розвиток цього протиріччя набуває нетрадиційних форм через безпосередню участь крупних приватних власників у державних владних інститутах. З огляду на це, конфлікт між власниками пом'якшується: приватні власники не усуваються державою від розподілу фінансових потоків галузі, навпаки, держава створює інституціональні умови для посилення позицій приватних енергетичних корпорацій у цьому процесі. Джерелом ренти за таких умов стають як ресурси інших суб'єктів господарювання (споживачів електроенергії, державних енергетичних підприємств), так і суспільні ресурси (державний бюджет тощо).

Якщо держава одноосібно володіє корпоративними правами, формуються умови для перевищення нею своїх статусних можливостей як власника. По-перше, надзвичайно складно організувати публічний контроль за їх державних компаній. По-друге, менеджмент має можливість маніпулювати корпоративними активами. По-третє, керівники корпорацій мають можливість вибірково впливати на практику правозастосування, використовуючи ресурси податкової, антимонопольної служби, прокуратури. В результаті загострюються протиріччя між власником корпорації та її стейкхолдерами, на суспільство накладаються надмірні агентські витрати з контролю над державними корпораціями.

Важливою характеристикою інституціонального середовища, яке склалося у вітчизняній економіці, є двоїстість. Через незавершеність трансформаційних процесів паралельно з інститутами, властивими ринку, існують інститути, успадковані від командно-адміністративної системи. Повною мірою це стосується і електроенергетичної галузі, оскільки приватні активи функціонують в умовах надзорського адміністративного регулювання, до якого вдається держава на оптовому ринку електроенергії (ОРЕ). Починаючи з 01.01.2014 р. оптовий ринок електроенергії переходить до нової моделі організації, однак запрацює вона тільки з 2016 р. у пілотному режимі, а з 01.07.2017 р. – повністю [14]. Доки що ОРЕ працює за старою схемою, яка включала три моделі ціноутворення – продаж електроенергії за регульованим тарифом (для АЕС, ГЕС, ТЕЦ), продаж за нерегульованим тарифом у конкурентному сегменті (для ТЕС), продаж за «зеленим» тарифом (для суб'єктів господарювання, що виробляють електроенергію з відновлюваних джерел).

Зазначимо, що усі існуючі моделі формування ціни логічно зумовлюють панування витратної методології ціноутворення. Так, у конкурентному сегменті відбір заявок за принципом «від найдешевшого до найдорожчого» стимулює генеруючі компанії вступати у змови та штучно завищувати тарифи. Оскільки граничний рівень цін у конкурентному сегменті встановлюється на рівні вищої цінової заявки, компанії можуть маніпулювати цінами, забезпечуючи власний збут. Існує ризик перетворення конкурентного сегменту на інструмент економічної підтримки вузького кола власників за рахунок інших суб'єктів господарювання, адже 9 з 14 українських ТЕС перебувають у власності ФПГ SCM. У сегменті гарантованого покриття навантаження генеруючі суб'єкти теж зацікавлені у завищенні власних витрат через гарантії збуту.

Як правило, власники приватних активів ефективніше експлуатують витратну методологію ціноутворення, ніж державні підприємства. Менеджмент останніх меншою мірою особисто зацікавлений у завищенні цін. Динаміка структури оптової ринкової ціни на електроенергію за 2009–2013 рр. лише підтверджує це припущення. З рис. 1 видно, що питома вага державних корпорацій та енергетичних компаній у тарифі на електроенергію зменшується, тоді як частка приватних компаній зростає.

Остаточна ціна продажу електроенергії кінцевим споживачам активно регулюється державою та подекуди є нижчою, ніж її ринковий рівень. У такий спосіб держава намагається забезпечити соціальну підтримку населення та його електоральні симпатії, а також окремих, наближених до влади споживачів. Субсидування перетворює електроенергетику на заручника популістських рішень, консервує неефективні інститути енергоринку [2]. Для компенсації збитків постачальники електроенергії отримують від держави дотаційні сертифікати, які у 2013 р. становили майже

третину ціни електроенергії (рис. 1). Отримання дотаційних сертифікатів пов'язано з численними зловживаннями.

Так, ПАТ «Донецькобленерго» у 2011 р. свідомо завищувало обсяги побутового споживання електроенергії для отримання дота-

ційних сертифікатів [6]. Витратний характер ціноутворення на оптовому ринку електроенергії зумовлює необхідність постійного моніторингу витрат з боку державних органів, що здійснюють регулювання цін.

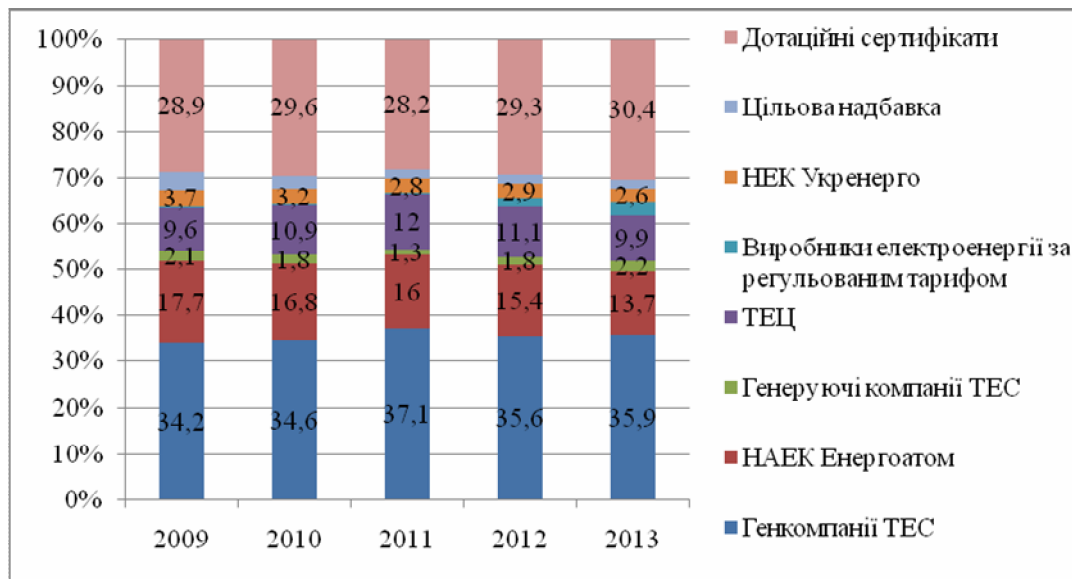

Рис. 1. Структура оптової ринкової ціни на електроенергію, 2009-2013 рр. [12]

До 27.08.2014 р. функції регулювання цін та контролю за їх компонентами виконувала НКРЕ – Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері енергетики. Широке повноваження НКРЕ у сфері електроенергетики, а саме: встановлення цін (тарифів) на електроенергію, тарифів на її передачу та постачання, регулювання платіжно-розрахункових відносин на ринках електричної енергії, зробили цей інститут надзвичайно чутливим до корупційного впливу, фактично перетворивши його на інструмент адміністративного розподілу фінансових потоків галузі.

Показовим прикладом є введення спеціальної інвестиційної складової до тарифу на електроенергію. Інвестиційна складова носить цільовий характер та вводиться з метою забезпечення умов для повернення кредитів та інвестицій, погашення облігацій, кошти від яких використовуються з метою модернізації генеруючих та енергопостачальних компаній [15]. За рахунок інвестиційної складової, за чинним законодавством, можна повернути до 80% капіталовкладень. Решта фінансування (не менше 20%) здійснюється за власні кошти генеруючої компанії (прибутку, амортизації, коштів інвесторів тощо). Співвідношення відсотків повернення кредитів або інвестицій затверджується НКРЕ на весь термін дії інвестиційної складової проекту.

Порядок надання інвестиційної надбавки не містить чітких критеріїв її отримання, носить заплутаний та суб'єктивний характер. Регулятор приймає рішення по кожному проекту індивідуально, що створює сприятливе середовище для

зловживань. Наслідком непрозорого характеру отримання інвестиційної надбавки є широкі повноваження регулюючого органу у визначенні напрямів інвестування прибутку як генеруючих, так і енергопостачальних компаній, послідовності інвестиційних заходів [7]. Внаслідок цього реалізація прав власності потрапляє у залежність від державних інститутів (НКРЕ), що робить оптовий ринок електроенергії ареною зіткнення економічних інтересів, інструментом перерозподілу суспільних ресурсів, підвищує вразливість до політичних та лобістських впливів.

Таким чином існуюча практика ціноутворення та регулювання ціни на оптовому ринку електроенергії сформувала інституціональні патології у відносинах держави та власників енергетичних активів. З одного боку, реалізація корпоративних прав власників напряму залежить від «переговорних» здібностей як самих власників, так і менеджменту компанії, а також від налагоджених комунікацій власників з органами державного регулювання, отже потрапляє у залежність від інститутів державної влади. З другого боку, членство власників енергетичних активів у інститутах законодавчої та виконавчої влади, ставить їх у привілейоване становище у корпоративних взаємодіях: посилення економічної влади за рахунок тиску на регулятора забезпечує їм участь у розподілі суспільних ресурсів з мінімальними витратами.

У вересні 2014 р. замість ліквідованої НКРЕ було створено Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та

комунальних послуг. Звернемо увагу на те, що Укази Президента про ліквідацію старого регулятора та створення нового не містять положень про правонаступність або норм, які б забезпечили безперервність регулювання. Тобто згідно Громадянському та Господарському кодексам України права і обов'язки ліквідованого органу жодному суб'єкту передані не були [16]. Це означає, що Національна комісія не зможе регулювати діяльність компаній на енергетичному ринку у частині тих рішень, що були прийняті НКРЕ.

Неефективне інституціональне середовище, у якому здійснюються корпоративні взаємодії електроенергетичних підприємств збережеться і після завершення реформи енергоринку, започаткованої у 2014 р. Адже продовжить існування інститут перерозподілу фінансових потоків: буде утворено Фонд розподілу вартісного дисбалансу, через який вилучатимуться кошти, отримані від продажу електроенергії у генеруючих компаній з низькою собівартістю виробітки та передаватимуться іншим компаніям. При цьому Фонд поповнюватиметься виключно за рахунок діяльності державних АЕС та ГЕС, собівартість генерації на яких найнижча. Тобто донором низьких тарифів для населення стануть ДП «Енергоатом» та ДП «Укргідроенерго», на які припадає понад 50% вітчизняного виробництва електроенергії.

Інституціональні патології у середовищі корпоративних взаємодій, зумовлені концентрацією власності у домінантних груп, самовідтворюються у нових формах: корпоративні взаємодії спрямовуються на отримання додаткових переваг від використання суспільних ресурсів, але не

шляхом прямого використання коштів споживачів (в основному промислових, у тому числі приватних), а через перерозподіл фінансових потоків від державного до приватного сектору електро-енергетики.

Висновки

Особливості інституціонального середовища у вітчизняній електроенергетиці зумовлюються насамперед концентрацією приватної власності та близькістю власників енергетичних активів до влади. За таких умов приватні електроенергетичні підприємства перетворюються на джерело додаткових доходів – своєрідної енергетичної ренти, вилучення якої здійснюється як у інших суб'єктів господарювання (державних енергетичних компаній, споживачів), так і за рахунок державного бюджету.

Вади інституціонального середовища деструктивно впливають на розвиток галузі: викривлюються умови конкуренції, корпоративні взаємодії спрямовуються на отримання додаткових переваг від використання суспільних ресурсів, перерозподіл фінансових потоків від державного до приватного сектору електроенергетики. Проте і перспективи оздоровлення наявних інститутів є сумнівними через підвищену чутливість регуляторних органів до лобістських впливів.

З огляду на це, перспективи подальших досліджень пов'язані з пошуком таким механізмів, які б урівноважили баланс економічної влади у галузі (між державними та приватними суб'єктами) та унеможливили подальший негативний вплив концентрації власності на розподіл суспільних ресурсів.

Список літератури:

1. Пономарьов С. В. Особливості інституціоналізації українського енергоринку та їх вплив на цінову політику паливно-енергетичних підприємств [Текст] / С.В. Пономарьов // Энергосбережение. Энергетика. Энергоаудит. – 2013. – №11. – С. 28 – 35.
2. Суходоля О. М. Досвід реформування ринку електричної енергії в Україні [Текст] / О. М. Суходоля // Стратегічні пріоритети. – 2014. – №1. – С. 59 – 68.
3. Суходоля О. М. Енергетичний сектор України: перспектива реформування чи стагнації? [Текст] / О. М. Суходоля, А. Ю. Сменковський // Стратегічні пріоритети. – 2013. – №2. – С. 74 – 80.
4. Земляний М. Г. Особливості приватизації в енергетиці України [Текст] / М. Г. Земляний // Стратегічні пріоритети. – 2013. – №1. – С. 98 – 102.
5. Климовець Л. Є. Приватизація енергетичних підприємств України: перспективи, проблеми, способи реалізації [Текст] / Л. Є. Климовець // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку : збірник наукових праць. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2011. – С. 383 – 388.
6. Електроенергетика України: стан і тенденції розвитку [Текст] : доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2012. – №6. – С. 2 – 42.
7. Коссе І. Прозорість та обґрунтованість тарифів на електроенергію – необхідна умова реформування енергетичного сектору України [Електронний ресурс] / І. Коссе // Інститут економічних досліджень і політичних консультацій. – Режим доступу: <http://ua-energy.org>.
8. Олійник Я.І. Ринок електроенергії України: сучасний стан і перспективи розвитку [Текст] / Олійник Я. І., Косар Н. С., Гайдук А. Б. // Маркетинг та логістика в системі менеджменту :

- тези доповідей IX Міжн. наук.-практ. конф., Львів, 8–10 листопада 2012 р. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2012. – С. 310 – 312.
9. Стрельбіцька Н. Є. Лібералізація оптового ринку електроенергетики України: перші наслідки / Н. Є. Стрельбіцька // *Бізнес Інформ*. – 2014. – №4. – С. 135 – 139.
 10. Чорноморець В. Генератор інвестицій [*Електронний ресурс*] / В. Чорноморець // Київський Міжнародний Енергетичний Клуб. – Режим доступу: <http://qclub.org.ua/comments/articles>.
 11. North D. C. Violence and Social Orders. A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History / North D. C., Wallis J. J., Weingast B. R. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – 308 p.
 12. Звіт про результати діяльності НКРЕ у 2013 р. [*Електронний ресурс*] / НКРЕ. – Режим доступу: <http://www.nerc.gov.ua/index.php?id=11231>.
 13. Єрмоменко А. Дохідне місце під сонцем [*Електронний ресурс*] / А. Єрмоменко, Р. Іванченко // *Дзеркало тижня*. – 2014. – 4 липня. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/conflict_of.
 14. Закон України «Про засади функціонування ринку електричної енергії України» [*Електронний ресурс*] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
 15. Розпорядження КМУ «Про заходи щодо реконструкції та модернізації теплоелектростанцій і теплоелектроцентралей у період до 2020 року» від 08.09.2004 №648-р [*Електронний ресурс*]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/648-2004-p>.
 16. Кошарна О. Ліквідація НКРЕ та Нацкомпослуг була занадто поспішною [*Електронний ресурс*] / О. Кошарна / *Українська енергетика*. – Режим доступу: <http://ua-energy.org>.

Надано до редакції 20.07.2014

Ушаповський Костянтин Валерійович / Kostiantyn V. Ushchapovskiy
nsipatova@gmail.com

Посилання на статтю / Reference a Journal Article:

Інституціональне середовище корпоративних взаємодій у вітчизняній електроенергетиці [*Електронний ресурс*] / К.В. Ушаповський // *Економіка: реалії часу*. Науковий журнал. – 2014. – № 5 (15). – С. 24-29. – Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2014/n5.html>